

კრებული მესამე

ბიორბი ჩუბინაშვილი

საქ. სსრ მეცნიერებათა აკადემიის აკადემიკოსი

სვანეთში შემონახულ სიძველეთა დაცვის საკითხისათვის

ქვემო და ზემო სვანეთში შემონახულია ხელოვნების ნაწარმოებთა დიდი რაოდენობა. სვანეთი გეოგრაფიულად მოწყვეტილია მთელ საქართველოს და სწორედ ამან განაპირობა ის, რომ გვიან საუკუნეებში, როდესაც ჩვენი ქვეყანა გაუთავებელი თავდასხმებისა და ძარცვა-გლეჯვის ასპარეზად იქცა, საქართველოს ეს კუთხე უკეთეს პირობებში აღმოჩნდა; როგორც მთელი პროვინცია, ისე მისი მატერიალური და კულტურული სიმდიდრე შედარებით უკეთ იყო დაცული.

დღეისათვის ქვემო და ზემო სვანეთში აღნუსხულია საშუალო საუკუნეების ქართული ჭედურობის თითქმის 1000 ძეგლი. ამ მდიდრულ კოლექციაში პირველხარისხოვან ნიმუშებთან ერთად გამოირჩევა ძეგლთა ცალკეული სახელოსნოები; გვხვდება, რა თქმა უნდა, რიგითი, ხელოსნური ნაწარმოებებიც. ადრეულ ნიმუშებს შორის (X—XI საუკუნეები) არის ძეგლების დიდი ჯგუფი, რომელიც ნათლად გვიჩვენებს ჩვენში სკულპტურულ ძიებათა სურათს. (ამავე დროს იგივე ძეგლები, როგორც დეკორატიული, ისე პლასტიკური თვალსაზრისით. ხელოვნების მაღალი ნიმუშებია). ამ მხრივ ქართული ოქრომჭედლობა (რომლის ორგანული ნაწილია სვანეთში დაცული ძეგლებიც) წინ უსწრებს ამავე დროის მთელ ევროპულ ხელოვნებას. სვანეთში შემონახულია აგრეთვე ტიხრული მინანქრის ნიმუშები, ძველი ფერწერული ხატები (XI—XII საუკუნეები), ქსოვილები და ხეზე კვეთის ნიმუშები. ამას გარდა სვანეთში დაცულია მხატვრულ ნაწარმოებთა საკმაო რაოდენობა, შემოტანილი აღმოსავლეთისა და დასავლეთის სხვადასხვა ქვეყნებიდან აქემენიდური ირანიდან, სირიიდან და პალესტინიდან (ადრე ქრისტიანული ხანისა). ანტიკური და ადრეისლამური ნივთები, შუასაუკუნეების მუსლიმანური აღმოსავლეთისა და ქრისტიანული დასავლეთის ძეგლები, კერძოდ, ვენეციიდან, რეინიდან და სხვა. ყოველივე ეს ნათლად შეტყვევებს ფართო კულტურულ ურთიერთობაზე, ესოდენ ხანგრძლივ ორიათასეული წლის მანძილზე.

მთელი ეს მდიდარი და მრავალფეროვანი მხატვრული მემკვიდრეობა მეტნაკლები სისრულით რეგისტრირებულ იქნა 1910 წელს პროფ. ექვთიმე თაყაიშვილის და განმეორებით 1931 წელს. ზემო სვანეთში საქართველოს მუზეუმის ექსპედიციის მიერ. (გარდა იმ ნაწილობრივი აღწერებისა, რომლებიც დაიბეჭდა 1853, 1864, 1876 და 1904 წლებში).

თუ ამ ნუსხებს, დაწყებულს 1853 წლიდან, ერთი ერთმანეთს შევადარებთ ირკვევა, რომ ყველა მომდევნო ნუსხაში წინა აღწერის დროს ფიქსირებული ნივთების დაკარგვის მხოლოდ ცალკეული შემთხვევები გვაქვს: მაშინ ოოცა 1910 და 1931 წლებში ერთსა და იმავე ადგილებზე შესრულებული დაწერილებითი აღწერების ერთმანეთთან შედარება ნივთების დაკარგვის დაახლოებით ასეთ შეფარდებას გვაძლევს: 815 ნომერი 1910 წელს და დაახლოებით 700 .. 1931 წელს: ეს შეფარდება კიდევ უფრო მკვეთრად გაიზარდა მომდევნო წლებში, არა ერთი გაძარცვის შედეგად, რაც უსათუოდ მოსახლეობის ფსიქოლოგიაში მომხდარი მნიშვნელოვანი ცვლილებებით უნდა აიხსნას.

საქმე ისაა, რომ რევოლუციამდე მთელი საერთო-სახალხო, სახელმწიფო ქონების მოვლა-პატრონობა, მღვდლებს ევალებოდათ. (ამისათვის მათ ხელფასი ეძლეოდათ). ეკლესიების დახურვის შემდეგ კი მთელი ეს ქონება, ასე ვთქვათ, უპატრონოდ დარჩა. ბუნებრივია, ეკლესია მთელი თავისი ქონებით ცალკეული ოჯახების (გვარების) ხელში გადავიდა. ეს უკანასკნელნი მას. (ეკლესიას) თავის გვაროვნულ საკუთრებად თვლიდნენ. ასე, მაგალითად ლაშთხვერში ერთმანეთის გვერდით ორი ეკლესია დგას: „მხერ“ და „თარნგზელ“. რომელნიც ორ სხვადასხვა გვარს ეკუთვნის. ჯერ კიდევ 1931 წელს ორსავე ეკლესიაში 17 სხვადასხვა ნივთს შორის რამდენიმე პირველხარისხოვანი ნიმუშიც ინახებოდა. 1948 წელს კი ორივე მათგანი მთლად გამოცარიელებული იყო: ძეგლები საიდუმლოდ გადამაღეს და მათ არა თუ უცხო პირთ, სხვა გვარის სვანებსაც კი არ აჩვენებდნენ. ხანდახან იმიზეზებენ „გაძარცულიაო“. არა ერთი და ორი ძეგლია გადამალული კერძო სახლებში, აგრეთვე, ნაკიფარში, მაცხვარიში, დოლში, იფხში, ზარდლაში და სხვა. პირველი 10—15 წლის განმავლობაში მთავრობა არ ერეოდა სვანეთის მოსახლეობის რელიგიურ საკითხებში. სხვადასხვა გადმონაშთთა და ცრურწმენათა შორის სვანი განსაკუთრებულ დამოკიდებულებას იჩენდა ხატების, ჯვრების და სხვა საეკლესიო. ელვარე, მოოქროვილი ინვენტარისადმი. ყველა ეს საგანი მისთვის სიცოცხლისა და სიკვდილის უშუალო წყარო იყო. ამიტომ გაურბოდა სვანი ამ საგნებს, არ ეკარებოდა მათ. ასეთი ვითარების გამო იმ ხანებში სვანეთის სიძველეები საიმედოდ იყო დაცული. „ტორგსინის“ პერიოდში კი გამოჩნდნენ „ვაჟაკები“. რომელთათვისაც არაფრად არ ღირდა საეკლესიო ნივთების „ტორგსინში“ ჩაბარება. მათი აზრით, ეს იყო რელიგიის წინააღმდეგ ბრძოლის აქტიური გამოვლინება. ამიტომ მათ არც სასჯელისა ეშინოდათ. იმ დროს ქვემო სვანეთში ნაძარცვი ნივთების გარკვეული ნაწილი ქუთაისის მუზეუმის დირექტორის ვ. ჯაფარიძის წყალობით გადაურჩა დაღუპვას. მან ეს ძეგლები „ტორგსინიდან“ დაიხსნა და მუზეუმს გადასცა. რაც შეეხება ზემო სვანეთს, აქ მხოლოდ ლაგურკის მძარცველები დააპატიმრეს (ერთი მათგანი—სვანი, მოსახლეობამ ჩაქოლა კიდევ). ხოლო ნივთები, თითქმის უკლებლივ, ადგილზევე დააბრუნეს. ყველა ის ძეგლი კი, რომელიც ფხოტრერიდან და უშგულიდან გაიტაცეს, დღემდე არაა აღმოჩენილი. ასეთი მძარცველობის შედეგია, რომ ზოგ სოფელში ახლაც საიდუმლოდაა გადანახული არა ერთი და ორი ნივთი.

ნახევარი საუკუნის მანძილზე სვანეთის მოსახლეობის ფსიქოლოგიაში ძირეული ცვლილებები მოხდა. მისი ერთი ნაწილი (მოხუცები და, განსაკუთრებით, დედაკაცები, ხშირად კი ბავშვებიც) კვლავინდებურად თავგამოდებით

ზემო სვანეთი. XI ს. კედური ხატის ფრაგმენტი. ხატი 1948 წ. ექსპედიციამ
სოფ. ნაკიჯარიდან გადაიტანა მესტიის მუზეუმში.

ფოტო ვ. ცინცაძისა

იცავს „თავის საგვარეულო“ ეკლესიებში შემონახულ ნივთებს—როგორც პიქტურულ საკუთრებას. მოსახლეობის მეორე ნაწილი სიძველეებისადმი სრულ ინდიფერენტულობას იჩენს. სკოლებში, ისევე როგორც მთელ რაიონში საერთოდ. არაავითარი ახსნა-განმარტებითი მუშაობა არ ტარდება. რაც შეეხება ისტორიულ-მხატვრულ ძეგლებს, მათი ღირებულება, მათი დაცვისა და მოვლა-პატრონობის მნიშვნელობა, ადგილობრივი მოსახლეობისათვის სრულიად გაუგებარია. ბუნებრივია, სწორედ ეს იწვევს ასეთ დაუდევრობას: დაცარიელებული, მიტოვებული ეკლესიების გვერდით, სვანეთში ბევრია გარედან მაგრად ჩარაზული, ძნელად შესაღწევი ეკლესია, რომელშიაც ჩვეულებრივ ყოველად უწესრიგოდაა დახვავებული ნივთები, ზოგი სკივრში, ზოგი პირდაპირ იატაკზე გაფანტული; არაავითარი აღრიცხვა, არაავითარი აღწერა; ისე რომ, ხშირად ეკლესიის დარაჯ-მაც არაფერი იცის მათ შესახებ. მეორე ზხრივ, აქვე ზოგი ეკლესია, ასეთივე მდიდრული და მნიშვნელოვანი ქონებით, სრულიად უპატრონოდაა მიგდებული—მას არც კარი აქვს, არც დარაჯი ჰყავს. უნდა აღინიშნოს, რომ როგორც ერთ. ისე მეორე შემთხვევაში. ვინმე კერძო პირს თავისუფლად შეუძლია თან გაიყოლოს რაიმე ნივთი, რაც თვალში მოუვა (ასე დაიკარგა იასპის ანტიკური თავი, რომელიც ოდესღაც წმ. დემეტრეს ხატს ამკობდა ლაპილში: ანდა ლანჩვანის ტრიპტიქონი სტეატიტის დეისუსით).

საინტერესოა, რომ საერთო ყურადღებას იქცევს ზოლოდ ის ნივთი, რომელიც ბზინავს და არც გატეხილია („მას აქვს ძალა“). რადგანაც ძეგლის საფუძველი—ხე. ლპება, და იშლება, და ამდენად. ჰედური ფირფიტებიც იმტვრევა. მართალია, მათ ისედაც უფრთხილდებიან, მაგრამ ფსიქოლოგიურად უკვე არაავითარი „ფასი“ აღარა აქვთ.

გარდა ამ ორი საპირისპირო (რელიგიური და ანტირელიგიური) ადგილობრივი ნაკადისა. გასათვალისწინებელია კიდევ ისიც, რომ სვანეთი გაცხოველებული ტურიზმის რაიონია და აქ მხატვრულ ნაწარმთა მოყვარულნი—ამათუ იმ თვალსაზრისით, მუდამ საკმარისადაა.

სწორედ ამიტომ პარტია და მთავრობა ჯერ კიდევ 15 წლის წინათ (და შემდეგში არაერთხელ) გამოეხმაურა სვანეთში შექმნილ მდგომარეობას. საქართველოს სსრ მინისტრთა საბჭოს 1947 წლის 14 ნოემბრის დადგენილებაში (№ 1289) დეტალურადაა მითითებული, როგორ უნდა გადაიქრას ზემო სვანეთის ისტორიული და მხატვრული ძეგლების რეგისტრაციისა და დაცვის საკითხი: კერძოდ, აქ ნათქვამია, რომ ყველა პორტატიული ნაწარმოები—ჰედურობის, ქარგვის. მინანქრის, ხეზე კვეთის, ფერწერის და ა. შ.—გადატანილ იქნას ეკლესიებიდან და კერძო სახლებიდან მესტიის მხარეთმცოდნეობის მუზეუმში.

მაგრამ გამოყოფილი კომისია (ქართული ხელოვნების ისტორიის ინსტიტუტისა და ისტორიის ინსტიტუტის მიერ მივლინებულ წარმომადგენელთა და კულტსაგანმანათლებლო განყოფილების გამგეობის შემადგენლობით). უძლური აღმოჩნდა. განეხორციელებინა ეს ღონისძიება. მუზეუმს მეტად უმნიშვნელო ფართობი ეკავა 35 კვ. მ-ზე ნაკლები (და იგი იმ ექსპონატების განლაგებასაც კი ვერ ახერხებდა რიგიანად. რომელიც მას უკვე ჰქონდა. ამიტომ რაიკომის თათბირზე გადაწყდა მუზეუმში გადმოეტანათ მხოლოდ ის ძეგლები, რომლებიც აშკარად ილუპებოდა ადგილზე სინესტიისაგან: ფერწერული ხატები, ხელნა-

წერები, და აგრეთვე, ზოგიერთი მართლაც უნიკალური. ბრწყინვალე ნიმუში. უშგულის სასოფლო საბჭო, თავისი დაახლოებით 200—2ათ შორის ზოგად პირველხარისხოვანი ძეგლით, განზე დარჩა, რადგან ამ დროისათვის იგი ლენტეხის რაიონს შეუერთეს.

კომისიამ მუზეუმს სათანადო აქტით გადასცა ხელნაწერ ძეგლთა 21 ნომერი, 16 ძველი ფერწერული ნიმუში. ქედურობის 19 უძველესი (X—XIII საუკუნეების) ძეგლი და კიდევ 12 სხვადასხვა ნივთი. ყველა იმ ნივთზე, რომელიც 19 შემოწმებულ ეკლესიაში დარჩა, კულტსაგანმანათლებლო განყოფილების გამგის, ალფეზ გიორგის ძე გასვიანის მიერ შედგენილ იქნა სათანადო აქტი. რომელშიც შეტანილი იყო დაკარგული ნივთებიც (და საცნობი ნიშნები ადგილზე დარჩენილი ნივთების შესახებ). თვითეული აქტი ითვალისწინებდა იმ პირთა პასუხისმგებლობას სასამართლოს წინაშე, რომლებსაც ძეგლთა დაცვა ჰქონდათ დავალებული, დაცვის კონტროლი კი—სასოფლო საბჭოს თავმჯდომარეს ეკისრებოდა. შემოწმების შედეგად გამოირკვა, რომ 1931 წლიდან 1948 წლამდე 352 რეგისტრირებული ნივთიდან დაკარგულია არა ნაკლებ 60 ნივთისა; მითითებებიდან, რომლებიც მუზეუმს მიეცა (ფერწერული ხატების გამაგრებათა ორგანიზება - ხელშეკრულების საფუძველზე. სოფ. დოლიდან და წვირმი-ზაგარიდან სხვადასხვა ნივთების, ხოლო ფხოტრერიდან მოჩუქურთმებული კარის გადმოტანა და სხვა), მხოლოდ ერთი განხორციელდა: საცავი ოთახისათვის გადაიტვიხრა 2,5 x 4 მ. ფართობი, მაგრამ შემდეგ ისიც საექსპოზიციოდ იქნა გამოყენებული.

1964 წლის სამეცნიერო მივლინებაში ყოფნისას გამოირკვა, რომ მუზეუმი არ შევსებულია არც ერთი ძეგლით, ხოლო ადგილებზე კვლავ იკარგება ნივთები. კერძოდ, ასე მოხდა ჩაქაშის ერთ პატარა ეკლესიაშიც, სადაც ჩაყრილი იყო უშგულის ყველა ეკლესიიდან მოზიდული ნივთები (ეკლესიის დარაჯი კი ეზიბიანში ცხოვრობდა). ეს მდგომარეობა ახლაც გრძელდება.

1962 წლის ზაფხულში, როცა დამატებითი ფოტოსურათების დამზადება დამჭირდა, ზოგი ძეგლი ადგილზე არ აღმოჩნდა, ხოლო ერთი მათგანი სვანეთის მეორე ბოლოზე, სოფ. ფარში ნახეს.

ამგვარი ვითარება აშკარად გვიკარნახებს, საჩქაროდ და დაუყოვნებლივ გადავიტანოთ მუზეუმში მინისტრთა საბჭოს 1947 წლის 14 ნოემბრის დადგენილებაში აღნიშნული ყველა კატეგორიის ნივთი. კულტურის ძეგლთა ასეთი დაცვა მითითებული იყო, როგორც საბჭოთა ხელისუფლების პირველსავე წლებში, ლენინის მიერ გამოცემულ დეკრეტებში, ისე სსრკ მინისტრთა საბჭოს 1948 წლის 14 ოქტომბრის ვრცელ დადგენილებაში. ლიბერალური დამოკიდებულობა კი მოხუცების, ქალებისა და ბავშვთა ჩამორჩენილი შეხედულებებისადმი, რის გამოც მუზეუმში სიძველეთა გადატანის საკითხი უარყოფითად წყდება, ადგილობრივი ხელისუფლების დისკრედიტირებას ნიშნავს. 1948 წლის დადგენილება უნდა განხორციელდეს.

განა დასაშვებია, რაღაც გაუგებრობათა გამო, დაღუპვისაგან არ ვიხსნათ კულტურის ბრწყინვალე ნიმუშები, ის, რაც მთელი ხალხის კუთვნილებაა, და არ შევინარჩუნოთ ის, რაც ადრე, ჯერ კიდევ მეფის რეჟიმის დროს იყო ფიქსირებული.

მესტიის მხარეთმცოდნეობის მუზეუმს დღეს, გარდა ყოფილი პატარა

ეკლესიისა, (დაახლოებით 35 კვ-მ. ფართობი) უკავია კიდევ ორსართულიანი სახლი. რომლის საერთო ფართობი 150 კვ. მ იქნება. ეს შენობა, რა თქმა უნდა სავსებით აკმაყოფილებს მუზეუმის ელემენტარულ მოთხოვნებს და იგი სანდორ დაა დაცული.

მე ვფიქრობ, რომ დროებით (5—10 წლით) შესაძლებელია საკითხის კომპრომისული გადაწყვეტა: შეიქმნას ოთხ, ან უკიდურეს შემთხვევაში, ხუთ პუნქტში მესტიის მუზეუმის ფილიალები. კერძოდ: ლაგურკაში, წვირში (მაცხვარ), იენაშში და ჩაქაშში (შესაძლებელია, დამატებით ლაბსყალდში) და თვითეულ მათგანში თავმოყრილ იქნას ნივთები ამავე სასოფლო საბჭოს სხვა ეკლესიებიდანაც. ცხადია, რჩეული ძეგლები ამ მასალებიდანაც მესტიის მუზეუმს უნდა გადაეცეს. ყოველ ასეთ პუნქტში აუცილებელია გაკეთდეს სამუზეუმო დახურული ვიტრინები (შედგეს ექსპონატთა განლაგების სქემა, გაიზომოს ვიტრინებისათვის განკუთვნილი ადგილი); შემდეგ კი დალაგდეს ინვენტარი ყველა ნივთის ეტიკეტაჟით და სათანადო კატალოგით. მცველები (ნაცვლად ახლანდელი დარაჯებისა) უნდა შევარჩიოთ ადგილობრივი ინტელიგენციიდან და სათანადო ინსტრუქცია მივცეთ მათ.

ვიდრე მთელი მასალა მუზეუმის განკარგულებაში გადავიდოდეს, საჭიროა, რომ კულტგანმანათლებლო განყოფილების, პარტორგანიზაციის და კომკავშირის ხაზით ჩატარებულ იქნას მოსამზადებელი სამუშაო: განეწარტოთ, რა მნიშვნელობა აქვს ამა თუ იმ ძეგლს. როგორც ძველი კულტურისა და ხელოვნების დოკუმენტს, ერთი მხრივ, და მეორე მხრივ, როგორ უნდა მოვუაროთ თვითეულ მათგანს და როგორ გავხადოთ ყოველი მათგანი ყველასათვის მისაწვდომი სამუზეუმო პირობებში.

თუ მართლაც გადაწყდა ზემოაღნიშნული 4-5 ფილიალის შექმნა, მთელი მუშაობა სწორედ აქედან უნდა დაიწყოს. ჯერ აქ უნდა მოეწყოს და მოწესრიგდეს ყველაფერი და მხოლოდ შემდეგ შეირჩეს ნიმუშები მესტიის მუზეუმისათვის.

რაც შეეხება თვით მესტიის მუზეუმს, მისი შტატი, უთუოდ უნდა გაიზარდოს; საჭირო იქნება მკვეთრად გაიმიჯნოს საფონდო კოლექციები და ექსპოზიცია; აუცილებელია ხელი მოვკიდოთ ჭედური და ფერწერული ექსპონატების აღდგენა-გამაგრების საქმეს (ხელშეკრულებათა საფუძველზე) და აგრეთვე სვანეთის მონუმენტალური მხატვრობის ასლების შეგროვებას და სხვა და სხვა.
